

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΧΙΟΥ, ΨΑΡΩΝ & ΟΙΝΟΥΣΣΩΝ

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ

Δάσκαλος Επιστήμων Πολίτης

Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου
Χίος, 6-8 Μαΐου 2016

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ

Δάσκαλος Επιστήμων Πολίτης

KONSTANTINOS AMANTOS

Mentor Scholar Citizen

HOLY METROPOLIS
OF CHIOS, PSARA & INOUSSES

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
INTERNATIONAL SYMPOSIUM 24

KONSTANTINOS AMANTOS

Mentor Scholar Citizen

Proceedings of the Scientific Symposium
Chios, May 6th-8th, 2016

ATHENS 2020

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΧΙΟΥ,
ΥΑΡΩΝ & ΟΙΝΟΥΓΓΩΝ

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΜΠΟΣΙΑ 24

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ

Δάσκαλος Επιστήμων Πολίτης

Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου
Χίος, 6-8 Μαΐου 2016

ΑΘΗΝΑ 2020

Ηλεκτρονική επεξεργασία-σελιδοποίηση και
σχεδιασμός του εξωφύλλου: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΙΜΩΝΕΤΑΤΟΥ

Διάθεση: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

© ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, 2020
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 ΑΘΗΝΑ
Τηλ. (+30) 210 72 73 554
Τηλεομοιοτυπία: (+30) 210 72 73 629
Ηλεκτρονική διεύθυνση: iie@eie.gr

Ηλεκτρονικό βιβλιοπωλείο: <http://history-bookstore.eie.gr>

© ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΧΙΟΥ, ΨΑΡΩΝ ΚΑΙ ΟΙΝΟΥΣΣΩΝ
Κ. Αμάντου 24, 82 100 ΧΙΟΣ
Τηλ. (+30) 22710 43045

Ιστοσελίδα: <https://www.imchiou.gr>

Word processing-layout and cover design: CONSTANTINA SIMONETATOU

Distribution: National Hellenic Research Foundation

© INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH, 2020
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
Vas. Constantinou 48, Athens 116 35 Greece
Tel. (+30) 210 72 73 554
Fax (+30) 210 72 73 629
e-mail: iie@eie.gr

e-bookshop: <http://history-bookstore.eie.gr>

© HOLY METROPOLIS OF CHIOS, PSARA AND INOUSSES
Κ. Amantou 24, Chios 82 100 Greece
Tel.: (+30) 22710 43045

<https://www.imchiou.gr>

ISSN 1106-1448
ISBN 978-960-9538-99-2
978-618-85164-0-3

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΧΙΟΥ, ΨΑΡΩΝ & ΟΙΝΟΥΣΣΩΝ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ

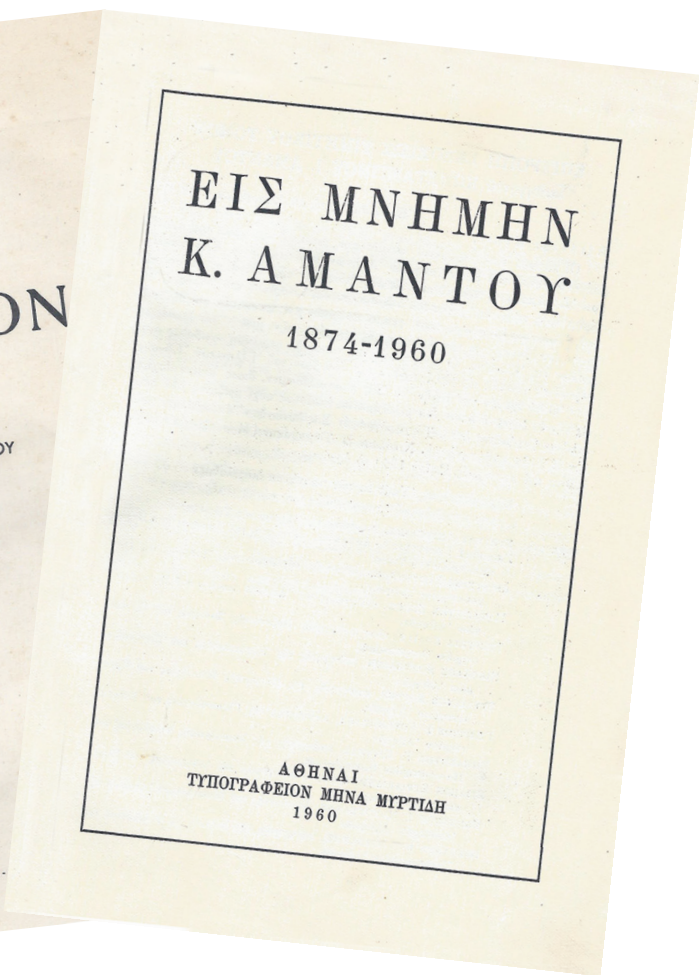
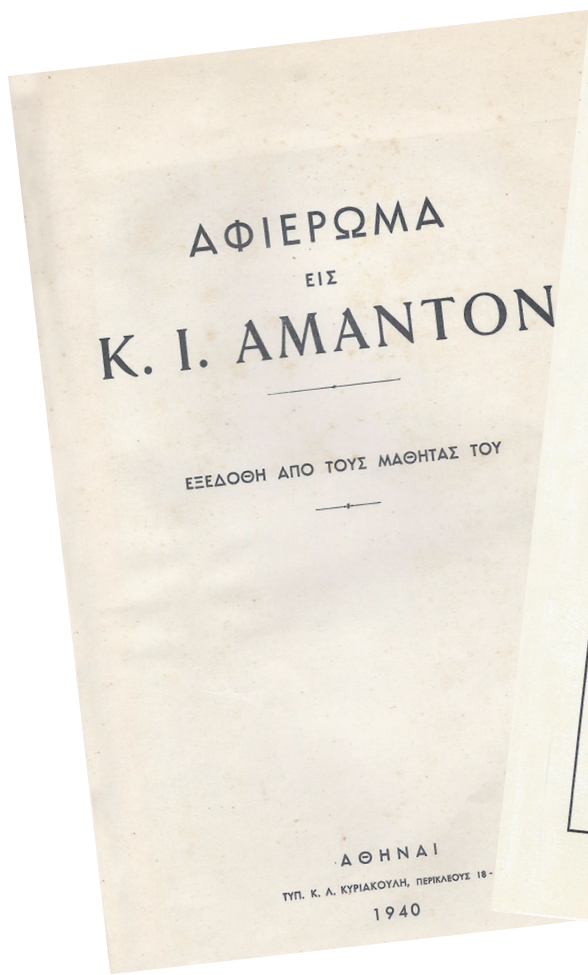
ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΠΟΛΙΤΗΣ

6-8 Μαΐου 2016

ΟΜΗΡΕΙΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΧΙΟΥ

Η αφίσα του Συνεδρίου

Οι σελίδες τίτλου των αφιερωμάτων στον Κωνσταντίνο Άμαντο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Επιτροπές Συνεδρίου	11
Πρόγραμμα Συνεδρίου	13
Μήνυμα του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ	17
Προλογικό σημείωμα του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Χίου, Ψαρών και Οινουσσών κ. ΜΑΡΚΟΥ	19
Προλογικό σημείωμα κ. Ταξιάρχη ΚΟΛΙΑ, Ομοτ. Καθηγητή ΕΚΠΑ- τέως Διευθυντή ΠΕ/ΕΙΕ	21
Εισαγωγικό σημείωμα κ. Νίκου Κ. ΧΑΒΙΑΡΑ, δ.Φ.	25
A. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος ως προσωπικότητα	27
Αθηνά ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Η πολυδιάστατη προσωπικότητα και το πολυσχιδές έργο του Κωνσταντίνου Αμάντου. Μια βιογραφική προσέγγιση	29
Ευτυχία ΒΛΥΣΙΔΟΥ, Οι σπουδές και οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Κωνσταντίνου Αμάντου	63
Βαγγέλης ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Από τον ερευνητή στον δάσκαλο. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1925-1939).....	79
B. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος ως ιστορικός.....	93
Τηλέμαχος ΛΟΥΓΓΗΣ, Η «Εισαγωγή» στη Βυζαντινή Ιστορία του Κων- σταντίνου Αμάντου και η Εκκλησία. Laudatio post mortem critica... ..	95
Ταξιάρχης ΚΟΛΙΑΣ, Η «Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους» του Κων- σταντίνου Αμάντου. Ο συγγραφέας και το έργο του	109
Βασιλική ΒΛΥΣΙΔΟΥ, Η συμβολή του Κωνσταντίνου Αμάντου στη μελέτη της μακεδονικής δυναστείας.....	129

Αναστασία ΦΑΛΙΕΡΟΥ, Η εικόνα των Οθωμανών Τούρκων στο έργο του Κωνσταντίνου Αμάντου	143
Όλγα ΒΑΣΣΗ, Τα αρχαιολογικά ενδιαφέροντα του Κωνσταντίνου Αμάντου και οι μαρτυρίες του για μνημεία της Χίου	161
Γ. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος ως φιλόλογος	183
Παναγιώτης ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κωνσταντίνος Άμαντος και Ιερά Μονή Σινά	185
Στυλιανός ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Τα φιλολογικά του Κωνσταντίνου Αμάντου.....	193
Χριστόφορος ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, Ο Κωνσταντίνος Άμαντος ως γλωσσολόγος.....	205
Δ. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος και ο Νέος Ελληνισμός	219
Νάσια ΓΙΑΚΩΒΑΚΗ, Ο Κωνσταντίνος Άμαντος και οι νεοελληνικές ιστορικές έρευνες.....	221
Δημήτριος ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η συμβολή του Κωνσταντίνου Αμάντου στην έρευνα για τον Ρήγα Βελεστινλή.....	253
Πέτρος ΠΑΠΑΠΟΥΛΓΙΟΥ, Ο Κωνσταντίνος Άμαντος και η Κύπρος: μία «προσωπική υποχρέωσις» και οι πλούσιοι καρποί της.....	271
Ε. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος ως ενεργός πολίτης	289
Εύη ΨΑΡΡΟΥ, Το άγνωστο Αρχείο του Κωνσταντίνου Αμάντου στη Βιβλιοθήκη Χίου «Κοραής».....	291
Νίκος Κ. ΧΑΒΙΑΡΑΣ, Ο Κωνσταντίνος Άμαντος και το περιοδικό <i>Χιακή Επιθεώρησις</i>	309
† Στέριος ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ, Μεταξύ Σφύρας και Άκμονος. Ο Κωνσταντίνος Άμαντος στο στόχαστρο διασταυρούμενων πυρών	319
Παράρτημα: † Κωνσταντίνος ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ο Κωνσταντίνος Άμαντος ως μέλος της Ακαδημίας Αθηνών	335

ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Σεβ. Μητροπολίτης Χίου, Ψαρών και Οινουσσών κ. Μάρκος
Ταξιάρχης Γ. Κόλιας, Καθηγητής ΕΚΠΑ
Τηλέμαχος Λουγγής, Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών ΙΙΕ/ΕΙΕ
† Στέριος Φασουλάκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Πρωτοπρεσβύτερος Ιωάννης Κουντουριάδης
Βασιλική Ν. Βλυσίδου, δ. Φ., Διευθύντρια Ερευνών ΙΙΕ/ΕΙΕ
Νίκος Κ. Χαβιάρας, δ. Φ., Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων

Βασιλική Ν. Βλυσίδου

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΜΑΝΤΟΥ
ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ

Στον πρόλογο της β' έκδοσης του δεύτερου τόμου της *Ιστορίας του Βυζαντινού Κράτους*, ο Κωνσταντίνος Άμαντος αναφέρει ότι «κανένα γενικώτερο έργο δέν είναι τέλειον» και συνεχίζει, επισημαίνοντας ότι ούτε η κριτική τέτοιων έργων μπορεί να είναι τέλεια, εφόσον θα είναι επιλεκτική¹. Σήμερα, μισό και πλέον αιώνα από τον θάνατό του, θα ήταν εντελώς περιττό να αναλωθεί κανείς σε επισημάνσεις αβλεψιών και παραλείψεών του². Προορισμένη για Έλληνες κυρίως αναγνώστες, καθώς λίγοι ξένοι διαβάζουν Ελληνικά σημείωνε παρενθετικά ο Άμαντος³, ένα φαινόμενο που σήμερα έχει λάβει τραγικές διαστάσεις, η *Ιστορία* του από το 1933 μέχρι το 1977 τουλάχιστον⁴ είναι βέβαιο ότι εκπλήρωσε στο έπακρον τον σκοπό για τον οποίο γράφηκε, να μορφώσει δηλαδή γενιές ολόκληρες.

Ο περιεκτικός και τεκμηριωμένος λόγος του και το «άνευ στόμφου και λογοκοπίας» ύφος του⁵ συνέβαλαν καθοριστικά στο να γίνει κατανοητό ότι

1. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Β': 867-1204 μ.Χ., Αθήνα 1957, ζ' [στο εξής: ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β'].

2. Αξίζει να σημειωθεί ότι θετική βιβλιοκρισία για την α' έκδοση του συγκεκριμένου τόμου της *Ιστορίας* του Αμάντου (Αθήνα 1947) έγινε από τον πάντοτε αυστηρό P. LEMERLE (*Revue des Études Grecques* 62 fasc. 289 [1949] 272), ο οποίος κατέληγε, εκφράζοντας τη λύπη του που το εγχειρίδιο δεν θα ολοκληρωνόταν με την εποχή των Παλαιολόγων.

3. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β', ζ'.

4. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Είσαγωγή εις την Βυζαντινήν Ιστορίαν. Τò τέλος του αρχαίου κόσμου και ή αρχή του Μεσαίωonos*, Αθήνα 1933 (2η έκδοση 1950)· Ο Ιδιος, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Α': 395-867 μ.Χ., Αθήνα 1963. Το 1977 ανατυπώθηκε ο δεύτερος τόμος της *Ιστορίας* του από τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων.

5. Όπως τόνισε ο Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ (Κωνσταντίνος Ι. Άμαντος 1874-1960. Βιογραφικόν σημείωμα, στο: *Είς μνήμην Κ. Άμάντου 1874-1960*, Αθήνα 1960, ιβ'),

ένα κράτος που επέζησε επί έντεκα περίπου αιώνες δεν μπορεί να ήταν μία συνεχής εναλλαγή πορφύρας και μοναχικού ράσου, μία στείρα απαρίθμηση μαχών και δολοπλοκιών. Για τη σύνθετη και γεμάτη αντινομίες βυζαντινή πραγματικότητα ο Άμαντος προΐδεάζει τον αναγνώστη του από τις πρώτες κιόλας γενικές παρατηρήσεις του: έχοντας ξεκαθαρίσει ότι το Βυζάντιο, αποκορούοντας επί αιώνες τις ασιατικές επιδρομές, υπερασπιζόταν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και μπροστά σε αυτήν τη μοναδική υπηρεσία του ελάχιστη σημασία έχουν οι ατέρμονες θεολογικές συζητήσεις και οι ανταρσίες, συνεχίζει εξηγώντας πώς συνυπήρξαν ο Χριστιανισμός με τα αρχαία ελληνικά γράμματα, πώς δηλαδή οι τόσο ευσεβείς Βυζαντινοί, κληρικοί, μοναχοί και λαϊκοί, ασχολήθηκαν με ειδωλολάτρεις συγγραφείς «χωρίς νά σκανδαλίζονται», όπως γράφει χαρακτηριστικά⁶.

Εξιστόρησε τα γεγονότα, δίνοντάς τους μία λογική συνέχεια, επιδίωξε να κρατήσει τον αναγνώστη του πολύ κοντά στις πηγές, παραθέτοντας αρκετά αποσπάσματα από αυτές και μη επιβαρύνοντάς τον με περιττή βιβλιογραφία, και, κυρίως, εξέφρασε άποψη. Την εποχή της Μακεδονικής δυναστείας, όπως εξάλλου και τις άλλες περιόδους, εξέτασε κατά το παραδοσιακό σχήμα των διαδοχικών βασιλείων και απέδωσε βαρύνουσα σημασία στον ρόλο της προσωπικότητας, διατυπώνοντας λιτά την κρίση του για σημαντικές μορφές της εποχής: ο Βασίλειος Α΄, αν και δολοφόνος του Μιχαήλ Γ΄, υπήρξε ικανότατος αυτοκράτορας· ο Λέων ΣΤ΄ ήταν συγκεντρωτικό πνεύμα με πλούσιο νομοθετικό, διοικητικό και συγγραφικό έργο, αλλά η επιλογή κακών συμβούλων προκάλεσε ζωηρές αντιδράσεις εκ μέρους των στρατιωτικών, στις οποίες δεν έμεινε αμέτοχη η Εκκλησία⁷. Με τα ειδικά κεφάλαια για τους πατριάρχες Φώτιο και Νικόλαο Α΄ Μυστικό, όπως και τον Καισαρείας Αρέθα⁸, ο Άμαντος δεν επιχείρησε μόνο τη σκιαγράφηση της πολυσχιδούς δράσης των τριών αυτών ηγετικών μορφών της Εκκλησίας και των γραμμάτων, αλλά έδωσε στον αναγνώστη του να κατανοήσει τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες η επιρροή και η ισχύς της Εκκλησίας από τα μέσα του 9ου αιώνα έβαιναν αυξανόμενες μέσα στην κοινωνία,

περιγράφοντας τον τρόπο με τον οποίο ο Άμαντος δίδασχε και γοήτευε τους φοιτητές του. Για τις σχετικές μαρτυρίες του Εμμ. Κριαρά βλ. την ανακοίνωση του Χρ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗ στον παρόντα τόμο.

6. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ίστορία*, Β΄, 4-10.

7. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ίστορία*, Β΄, 25-26, 52, 71 και 80-92.

8. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ίστορία*, Β΄, 33-37, 70-76.

γεγονός που την έφερε σε ρήξη με την κοσμική εξουσία, η οποία ουκ ολίγες φορές έδειξε σε ιεράρχες τον δρόμο της εξουσίας. Ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός, μολονότι σφετεριστής, αποδείχθηκε επωφελής για το Βυζάντιο· στη συνέχεια, ο Άμαντος απέδωσε εναργέστατα τη μεταβολή που συντελέστηκε από τον «Μαικίνα» του Μεσαίωνα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο και τον αβροδίαιτο γιο του Ρωμανό Β΄ στους νέους σφετεριστές της εξουσίας, αλλά ηρωικούς ηγέτες του στρατού, Νικηφόρο Β΄ Φωκά και Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή⁹. Ο τελευταίος κραταιός εκπρόσωπος της Μακεδονικής δυναστείας Βασίλειος Β΄ υπήρξε η πιο ενδιαφέρουσα φυσιογνωμία των παγκοσμίων ηγητόρων¹⁰. Μετά από αυτόν, όμως, επικράτησαν προσωπικές φιλοδοξίες και ο Άμαντος επέμεινε ιδιαίτερα στις ατυχείς επιλογές προσώπων, όπως του πρώην συνωμότη και αρχομανούς Μιχαήλ Κηρουλαρίου, ο οποίος ως πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως υπήρξε ολέθριος, αλλά ως αυτοκράτορας θα μπορούσε να είναι ικανός¹¹. Με τις αυτοκράτειρες δεν ασχολήθηκε πολύ, αλλά τα σχόλιά του σίγουρα δεν είναι κολακευτικά: τα παιδιά του ισχυρού Βασιλείου Α΄ αποδείχθηκαν αδύνατα, μάλλον λόγω ελαττωμάτων της μητέρας τους Ευδοκίας Ιγερίνας, ενώ η πορφυρογέννητη Ζωή, η θυγατέρα του Κωνσταντίνου Η΄ που μετά τα πενήντα της χρόνια συνήψε τρεις γάμους, ήταν «άμαθής και άνόητος»¹². Αυτή η προσέγγιση, ωστόσο, δεν εμπόδισε τον Άμαντο να θίξει θεμελιώδη πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα, που απασχολούν μέχρι σήμερα την έρευνα.

Ο Άμαντος υπήρξε ιστορικός, που γνώριζε σε βάθος τις κοινωνικές και οικονομικές δομές της βυζαντινής αυτοκρατορίας και δεν παρασυρόταν από ορισμένες «παγίδες» που υπάρχουν στις πηγές. Αρκούμε να αναφέρω ένα μόνο παράδειγμα: περί τα μέσα του 9ου αιώνα, ο Βασίλειος Μακεδών στάλθηκε με τον κύριό του Θεόφιλο / Θεοφιλίτζη στην Πελοπόννησο, όπου γνώρισε μία πάμπλουτη χήρα την Δανιηλίδα, στην κατοχή της οποίας βρίσκονταν τεράστιες εκτάσεις, αμέτρητοι δούλοι, αγέλες ζώων και άφθονο

9. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β΄, 96-102, 115-143.

10. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β΄, 144.

11. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β΄, 200-201 και 203 με τη σημ. 1, όπου αντί του Κηρουλαρίου θεωρεί ότι καταλληλότερος για τον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης θα ήταν ο Αντιοχείας Πέτρος Γ΄ (1052-1056/57), για τον ρόλο του οποίου στην αντιμετώπιση πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης ενδεικτικά βλ. ΚΛ.-Ρ. ΤΟΤΤ, Region und griechisch-orthodoxes Patriarchat von Antiocheia in mittelbyzantinischer Zeit (969-1084), *Byzantinische Zeitschrift* 94 (2001) 259-261, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

12. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β΄, 55 και 181.

χρυσάφι¹³. Από την αναφορά της τεράστιας περιουσίας της Δανιηλίδος, ξένοι ιστορικοί συμπέραναν ότι η Πελοπόννησος ήταν από τις πιο πλούσιες περιοχές της αυτοκρατορίας και η Δανιηλίδς από τις πιο πλούσιες μορφές της οικονομικής ιστορίας της Ελλάδας. Ο Άμαντος διακινδύνευσε μεν την υπόθεση ότι ο πλουτισμός της Δανιηλίδος ίσως να θεωρήθηκε ύποπτος από την αυτοκρατορική αυλή και γι' αυτό στάλθηκε στην περιοχή ο Βασίλειος, αλλά επισήμανε ότι από το επεισόδιο της Δανιηλίδος δεν προκύπτει ότι η Πελοπόννησος ήταν πλούσια και έκανε λόγο για την αραιότητα του πληθυσμού και την άθλια κοινωνική κατάστασή του¹⁴. Και είχε δίκιο, εφόσον το επεισόδιο βρίθει μυθοπλαστικών στοιχείων¹⁵.

Εκείνο, όμως, που δεν είναι μύθος είναι η δεινή θέση των χωρικών και η συγκέντρωση αμύθητου πλούτου στα χέρια ολίγων, τους οποίους τα βυζαντινά κείμενα αποκαλούν «εὐγενείς, περιφανείς, δυνατούς». Μερικοί από αυτούς ονομάζονταν Σκληροί, Αργυροί, Δούκες, Μαλείνοι, Φωκάδες και η κυριαρχία τους μέσα στις τάξεις του στρατού διήρκεσε από τα μέσα του 9ου μέχρι τα τέλη του 10ου αι. Η σταδιοδρομία τους σε ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα τους προσέφερε ραγδαία πολιτική ανέλιξη και κυρίως σημαντικότερα οικονομικά οφέλη από μισθούς, λάφυρα και αυτοκρατορικές χορηγίες. Ο χαρακτηρισμός ορισμένων τουλάχιστον από αυτούς ως μεγαλογαιοκτημόνων ίσως να μην αποδίδει πλήρως αυτό που συνέβαινε στην πραγματικότητα: οι Μαλείνοι π.χ. είχαν κάποια κτήματα στην περιοχή του Σαγγάριου, που εκτεινόταν σε ακτίνα 110 χλμ., αλλά και κάποια άλλα στην Καππαδοκία, στα οποία μπορούσε να φιλοξενηθεί πλουσιοπάροχα

13. *Βίος Βασιλείου*, έκδ. Ι. ŠEVČENKO [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 42], Βερολίνο 2011, 254-264, όπου η Δανιηλίδς αναφέρεται ως ἡ πλουτοκράτωρ ἐκείνη γραῦς.

14. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β', 23-24.

15. Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, Το επεισόδιο της Δανιηλίδας. Πληροφορίες καθημερινού βίου ή μυθοπλαστικά στοιχεία; στο: *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην έλληνοιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1989, 375-390, με παράθεση της παλαιότερης βιβλιογραφίας. Επίσης, βλ. Β. ΚΟΥΤΑΒΑ-DELIVORIA, Qui était Daniélis?, *Byzantion* 71 (2001) 98-109· Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, Η Σολομώντεια αμφιθυμία των πρώτων Μακεδόνων αυτοκρατόρων και οι αποκαλυπτικές καταβολές της, στο: *Η εβραϊκή παρουσία στον Ελλαδικό χώρο (4ος-19ος αι.)* [ΙΒΕ/ΕΙΕ – Διεθνή Συμπόσια 12], Αθήνα 2008, 51-60· Ι. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ – Α. ΚΑΛΔΕΛΛΙΣ, The Textual Sources for the Peloponnese, A.D. 582-959: Their Creative Engagement with Ancient Literature, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 54 (2014) 115-123.

ένας στρατός 20.000 ανδρών τουλάχιστον¹⁶. Και, όμως, συνέχιζαν να οικειοποιούνται τα κτήματα των φτωχών γειτόνων τους, καθώς την απληστία τους δεν μπορούσε να σταματήσει ούτε νόμος ούτε φόβος βασιλέως¹⁷.

Για το μείζον αυτό κοινωνικό ζήτημα, για το οποίο χρειάστηκε να εκδοθούν ουκ ολίγες νομοθετικές ρυθμίσεις και έχουν γραφεί ακόμη περισσότερα¹⁸, ο Άμαντος διέθεσε λιγότερες σελίδες από ό,τι οι διάδοχοί του στην έδρα της Βυζαντινής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Δ. Α. Ζακυθηνός και Αικ. Χριστοφιλοπούλου στα σχετικά εγχειρίδιά τους¹⁹. Ο λόγος του είναι συνοπτικός και η συμβολή του συνίσταται στο εξής: κατέστησε σαφές ότι οι μεγάλοι στρατηγοί ενισχύθηκαν υπέρμετρα χάρη στους μακρόχρονους αγώνες εναντίον των Αράβων και ότι η συγκέντρωση τόσης ισχύος στα χέρια ορισμένων αριστοκρατικών οίκων αποτελούσε απειλή για τους «ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύοντας»²⁰.

Ο Άμαντος είχε απλώσει τον καμβά στον σκεπτόμενο φοιτητή, τον μέτεπειτα δάσκαλο και επιστήμονα για να διερευνήσει περαιτέρω το θέμα και να καταλάβει πως η περίφημη αντιμετώπιση αυτοκρατορικής εξουσίας και επαρχιακής αριστοκρατίας τον 10ο αιώνα κύριο σκοπό της δεν είχε την προστασία των πενήτων και την απόδοση κοινωνικής δικαιοσύνης. Στο σημείο αυτό αξίζει να θυμηθούμε πως στις αρχές της βασιλείας του ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος ανέθεσε την ανακούφιση του φτωχού πληθυσμού από τις αδικίες και τις ζημιές που είχαν υποστεί σε άνδρες εύσεβείς

16. Βλ. Μ. ΚΑΡΛΑΝ, *Les grands propriétaires de Cappadoce (VIe-XIe siècles)*, στο: *Le aree omogenee della Civiltà Rupestre nell'ambito dell'Impero bizantino: la Cappadocia* (εκδ. C. D. FONSECA), Galatina 1981, 146-148· J.-CL. CHEYNET, *Fortune et puissance de l'aristocratie (Xe-XII siècle)*, στο: *Hommes et richesses dans l'empire byzantin* (εκδ. V. ΚΡΑΒΑΡΙ – J. LEFORT – C. MORRISON), II, Παρίσι 1991, 204 [= Ο Ιδιος, *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, Aldershot 2006, V].

17. Ν. ΣΒΟΡΟΝΟΣ – Ρ. ΓΟΥΝΑΡΙΔΙΣ, *Les nouvelles des empereurs macédoniens concernant la terre et les stratiotes. Introduction – édition – commentaires*, Αθήνα 1994, 98 (αφ. 4): ... ἐξεπλάγημεν ἐπὶ τῇ ἀκορέστῳ καὶ πλεονεκτικῇ αὐτῶν γνώμῃ ὅτι οὔτε νόμος οὔτε φόβος βασιλέως τὸ ἄπληστον αὐτῶν ἐστράγγευσεν.

18. Ενδεικτικά βλ. Ε. ΜΚΓΕΕΡ, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors. Translation and Commentary* [Medieval Sources in Translation 38], Toronto 2000, 3-31, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

19. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Βυζαντινή Ιστορία (324-1071)*, Αθήνα 21997, 317-323 και 444-450· ΑΙΚ. ΧΡΗΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β/2: 867-1081, Θεσσαλονίκη 21997, 383-390 και 394-402.

20. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β', 107-109, 125-127 και 148.

καὶ ἐναρέτους²¹. Για τους δύο όμως από αυτούς, τον Ρωμανό Μουσελέ και τον Ρωμανό Σαρωνίτη, γνωρίζουμε ότι ήταν πάμπλουτοι: ο πρώτος είχε μεγάλη περιουσία στο Φιλομήλιον και ο δεύτερος δήλωνε αυτάρεσκα πως τα πλούτη του ήταν τόσα, όση και η άμμος της παραλίας²². Με την εμπειρία, λοιπόν, ότι η υπεράσπιση των πενήτων μπορούσε να εναποτεθεί στα δικά της χέρια, όπως ακριβώς στα δικά της χέρια είχε εναποτεθεί και η άμυνα ολόκληρης της αυτοκρατορίας σε μία εποχή που οι εστεμμένοι γόνοι της Μακεδονικής δυναστείας (από τον Λέοντα ΣΤ΄ μέχρι τον Βασίλειο Β΄ το 986) δεν ηγούνται εκστρατειών (η γνωστή βυζαντινή εποποιΐα του 10ου αιώνα στην ουσία ήταν προσωπικό κατόρθωμα των Κουρκούα / Τζιμισκή, των Φωκάδων κ.ά.), η στρατιωτική αριστοκρατία έγινε ο υποχρεωτικός μεσολαβητής μεταξύ του αυτοκράτορα και των αφανών υπηκόων του, ένας μεσολαβητής που εύκολα μπορούσε να μεταμορφωθεί από υπερασπιστής σε επίφοβο ανταπαιτητή. Έτσι, μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι οι προσπάθειες των αυτοκρατόρων του 10ου αιώνα να περιορίσουν και να πλήξουν τη μεγάλη ιδιοκτησία αντανακλούν τη βούλησή τους να εξουδετερώσουν οικογένειες, οι οποίες επί σειρά ετών αποτέλεσαν εστία αντιπολιτευτικών τάσεων, και όχι να επιλύσουν οριστικά ένα οξύ κοινωνικό πρόβλημα.

Ο Βασίλειος Β΄ έπληξε την επαρχιακή αριστοκρατία, αλλά μετά το 1025 επήλθε μεγάλη παρακμή, τα αίτια της οποίας ο Άμαντος συμπύκνωσε σε μία μόλις, αλλά ιδιοφυή σελίδα: δεν μίλησε μόνο για ανίκανους αυτοκράτορες, για διάλυση της θεματικής οργάνωσης της αυτοκρατορίας και για εγκατάλειψη των γεωργών – στρατιωτών, του «λαϊκού παράγοντος» όπως τους αποκαλεί, γεγονός που με τη σειρά του διευκόλυνε τη διείσδυση των Σελτζούκων Τούρκων· τόνισε την εξόντωση ικανότατων στρατηγών, τη διαχείριση των πραγμάτων από σοφούς, που δεν δυσκολεύονταν να εξυμνούν δουλικά κακούς ηγέτες και, τέλος, έκανε λόγο για σύγκρουση ισχυρών οικογενειών με την κεντρική εξουσία, στη συγκεκριμένη περίπτωση της οικογένειας των Δουκών με τον Ρωμανό Δ΄ Διογένη²³.

21. Συνέχεια Θεοφάνη, έκδ. I. BEKKER [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Βόννη 1838, 443.

22. Αναλυτικά βλ. Β. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, Θέμα Ανατολικών, στο: *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)* [Ερευνητική Βιβλιοθήκη 1], Αθήνα 1998, 100-101, όπου παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας.

23. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β΄, 179.

Για μία ακόμη φορά ο Άμαντος άφηγε τον αναγνώστη του να υποφιαστεί αυτό που συνέβη. Η πολιτική του Βασιλείου Β΄ κατά της στρατιωτικής αριστοκρατίας συνεχίστηκε και από τους διαδόχους του, αλλά μακροπρόθεσμα το αποτέλεσμα ήταν να εξολοθρευθεί μόνο η καππαδοκική αριστοκρατία (με κύριους εκπροσώπους της τους Φωκάδες και τους Μαλεΐνους) και όχι το συμπαγές και πολυπληθέστερο τμήμα της που καταγόταν από την Παφλαγονία (με εκπροσώπους της πρώτα τους Δαλασσηνούς και, στη συνέχεια, τους Δούκες και τους Κομνηνούς)²⁴. Η Κωνσταντινούπολη φοβόταν τους στρατιωτικούς και για να μην επανακάμψουν οι Παφλαγόνες αριστοκράτες τούς αντέταξε τους λαϊκούς Παφλαγόνες, τον Μιχαήλ Δ΄, τον Ιωάννη Ορφανοτρόφο και τους αδελφούς τους. Για τη μεγάλη δυσπιστία του παλατιού έναντι των στρατιωτικών είναι πολύ χαρακτηριστική η περιγραφή του Μιχαήλ Ψελλού για την υποτιθέμενη συνομιλία της πορφυρογέννητης Ζωής με τον υποψήφιο για τον θρόνο Κωνσταντίνο Δαλασσηνό: ο απότομος λόγος του έγινε γενναίος και τολμηρός, όταν μίλησε για τις υποθέσεις της αυτοκρατορίας, ο δύσκολος χαρακτήρας του γέννησε υποψίες στους περισσότερους, ο Δαλασσηνός διαψεύσθηκε των προσδοκιών του και ο Ψελλός ήσυχος θα διηγηθεί στη συνέχεια πώς όλοι έκριναν κατάλληλο για τον θρόνο έναν «άξιωματικόν λαμπρόν», έναν υπογραμματέα²⁵. Μετά την αποτυχία των λαϊκών Παφλαγόνων, η εξόντωση λαμπρών στρατηγών, όπως του Γεωργίου Μανιάκη το 1043, συνεχίστηκε και το μόνο που έμοιαζε να παραμένει ακμαίο ήταν η αποφασιστικότητα των Παφλαγόνων αριστοκρατών για την κατάκτηση της εξουσίας. Το κατόρθωσαν το 1081 με τους Κομνηνούς: οι Δούκες όμως που προηγήθηκαν (ο Κωνσταντίνος Γ΄ και ο Μιχαήλ Ζ΄) μπορούν να θεωρηθούν ως η ενσάρκωση της φιλοδοξίας που αδιαφορεί για το τίμημα και τις συνέπειες: ο τελευταίος γενναίος Καππαδόκης στρατηλάτης, ο Ρωμανός Διογένης προδόθηκε από τους Δούκες για να γνωρίσει την ταπεινωτική αιχμαλωσία και την τύφλωση το

24. Βλ. Β. ΒΛΥΣΙΑΟΥ, *Αριστοκρατικές οικογένειες και εξουσία (9ος-10ος αι.)*. Έρευνες πάνω στα διαδοχικά στάδια αντιμετώπισης της αρμενο-παφλαγονικής και καππαδοκικής αριστοκρατίας, Θεσσαλονίκη 2001, 197-208 και 212-213.

25. Πρόκειται για τον Κωνσταντίνο Αρτοκλίνη Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, 12-13, έκδ. S. IMPELLIZZERI, I, [Μιλάνο] 1984, 256-260. Βλ. Β. ΒΛΥΣΙΑΟΥ, *Οι απαρχές της νέας ανόδου της αρμενο-παφλαγονικής αριστοκρατίας (1025-1045): Ο πρωταρχικός ρόλος των Δαλασσηνών*, στο: *Η αυτοκρατορία σε κρίση (;). Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025-1081)* [ΙΒΕ/ΕΙΕ - Διεθνή Συμπόσια 11], Αθήνα 2003, 107-118, με αναφορά πηγών και σχετικής βιβλιογραφίας.

1071/72²⁶, αλλά η αυτοκρατορία είχε χάσει τη ζωτική πηγή άντλησης της δύναμής της, την ενιαία βυζαντινή Μικρά Ασία.

Ένας άλλος τομέας, τον οποίο ο Άμαντος εξέτασε εμπειριστατωμένα, είναι οι σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση και τον προκαθήμενο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Ο Άμαντος θεώρησε μεν υπερβολικά τα περί ρωμαϊκής παράδοσης και συνέχειας²⁷, παρακολούθησε όμως στενά τους αγώνες που έδωσε το Βυζάντιο για να διατηρηθεί μέσα στους κόλπους της αυτοκρατορίας η Ν. Ιταλία. Στα εδάφη της αναμετρήθηκαν ο Χριστιανισμός με τον Ισλαμισμό και η Ανατολή με τη Δύση για την παγκόσμια κυριαρχία. Το θέμα είναι αρκετά περίπλοκο σε όλα τα επίπεδα: το ιδεολογικο-πολιτικό, το στρατιωτικό και το εκκλησιαστικό.

Η ίδρυση του παπικού κράτους (756) με έδρα τη Ρώμη, η οποία πλέον θα δεσπόζεται παρά τινος κατὰ καιρόν Πάπα, και η στέψη του Καρλομάγνου τα Χριστούγεννα του 800 από τον πάπα Λέοντα Γ'²⁸ είχε τραυματίσει καίρια την οικουμενική ιδεολογία των Βυζαντινών και αποδυναμώσει το γόητρο της αυτοκρατορικής αρχής έναντι της Εκκλησίας γενικά. Γι' αυτό και το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εισήλθε στο προσκήνιο ως πνευματική και ιδεολογική ανώτατη αρχή ολόκληρης της αυτοκρατορίας, από τα μέσα του 9ου αι., όταν στον πατριαρχικό θρόνο ανήλθε ο Φώτιος. Την εποχή αυτή, ενώ ο αυτοκρατορικός θεσμός σε Ανατολή και Δύση είχε περιέλθει σε αδυναμία²⁹, η Εκκλησία βρισκόταν σε πλήρη άνοδο: η αναπόφευκτη ρήξη

26. Βλ. J.-CL. CHEYNET, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)* [Byzantina Sorbonensia 9], Παρίσι 1990, 57-58, 76-77 και 339-357.

27. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β', 7.

28. Για τα γεγονότα αυτά ενδεικτικά βλ. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ θεμάτων*, έκδ. Α. PERTUSI [Studi e Testi 160], Βατικανό 1952, 94· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. DE BOOR, Λιψία 1883 (ανατύπ. Ν. Υόρκη 1980), 472,30-473,4. Πβλ. D. H. MILLER, Byzantine-Papal Relations during the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution in the Eighth Century, *Byzantinische Zeitschrift* 68 (1975) 47-62· P. CLASSEN, *Karl der Grosse, das Papsttum und Byzanz: die Begründung des karolingischen Kaisertums* [Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters 9], Sigmaringen 1985, 62-87.

29. Για την υποβάθμιση του βυζαντινού αυτοκρατορικού θεσμού επί Μιχαήλ Γ' βλ. Τ. ΛΟΥΓΗΣ, *Η κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (602-867)*, Αθήνα 2013, 127-135. Για το ότι ο συνεχής κατακερματισμός της φραγκικής επικράτειας μεταξύ των διαδόχων του Καρλομάγνου επέφερε τη σταδιακή αποδυνάμωση της άλλοτε κραταιάς αυτοκρατορίας του βλ. L. HALPHEN, *Charlemagne et l'empire carolingien* [L'Évolution de l'Humanité 33], Παρίσι 1947, 305-322 και 482-485.

του πατριάρχη Φωτίου, ο οποίος επιδίωκε την ανάδειξή του σε πνευματικό ηγέτη της υφηλίου, με τον πάπα Νικόλαο Α΄, που ήθελε να εξουσιάζει βασιλείς και τυράννους σαν να ήταν ο άρχων της οικουμένης³⁰, ήρθε, αλλά σε πολιτικό επίπεδο εμπεριείχε τον κίνδυνο η Κωνσταντινούπολη να χάσει οποιοδήποτε δικαίωμα επέμβασης στην «Εσπέρα»³¹. Τον τερματισμό στην αντιμετώπιση πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης επέφερε ο Βασίλειος Α΄, δείχνοντας στον Φώτιο τον δρόμο της εξορίας και εγκαινιάζοντας μία νέα δυτική πολιτική που προέβλεπε αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας μόνο στη Ν. Ιταλία³². Για την υλοποίησή της, όμως, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η συμφιλίωση με τον προκαθήμενο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας.

Όλες αυτές οι παραμετροί δεν διέφυγαν της προσοχής του Αμάντου: απέδωσε τη σημασία που είχαν για τον Βασίλειο Α΄ τα προβλήματα της Δύσης· ξεκαθάρισε πως η υπεράσπιση της Σικελίας, που χάθηκε οριστικά το 902 με την κατάληψη του Ταυρομενίου από τους Άραβες, ήταν πλέον στρατιωτικά ανέφικτη· θεώρησε ως κύρια αιτία της εκθρόνισης του Φωτίου και της επαναφοράς στον πατριαρχικό θρόνο του Ιγνατίου τη βούληση του Βασιλείου Α΄ να καλλιεργήσει πολιτικές σχέσεις με τον πάπα Ρώμης· διευκρίνισε ότι, παρά την καταδίκη του Φωτίου, η Παπосύνη δεν κατόρθωσε να αποσπάσει άλλα οφέλη από το Βυζάντιο και, τέλος, άφησε σαφώς να εννοηθεί ότι ο πάπας Ιωάννης Η΄ υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει τον Φώτιο, όταν ο Βασίλειος Α΄ τον επανέφερε το 877, επειδή η προστασία της Ρώμης από τις αραβικές επιδρομές απαιτούσε την παρουσία στόλου που μόνο το Βυζάντιο διέθετε³³.

30. *Reginonis Chronica*, έτος 868, έκδ. R. RAU [Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte III], Darmstadt 1969 (ανατύπ. 1982), 218: *Regibus ac tyrannis imperavit eisque ac si dominus orbis terrarum auctoritate prefuit; ...*

31. Για την αντιμετώπιση Φωτίου και Νικολάου Α΄ μεταξύ 860 και 867 βλ. *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Erste Abteilung: 641-867* (εκδ. F. WINKELMANN – R.-J. LILIE – CL. LUDWIG – TH. PRATSCH – I. ROCHOW – B. ZIELKE), Γ΄, Βερολίνο-Ν. Υόρκη 2000, 345-353 και 674-683 (αρ. 5248 και 6253), όπου και αναλυτική παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας. Για τους πολιτικούς κινδύνους που εμπεριείχε για την αυτοκρατορία η ρήξη πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης βλ. Β. ΒΑΣΙΛΙΟΥ, Συμβολή στη μελέτη της έξωτερικης πολιτικής του Βασιλείου Α΄ στη δεκαετία 867-877, *Σύμμεικτα* 4 (1981) 308-310· Η ΙΔΙΑ, Ό βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός και η πρώτη εκθρόνιση του πατριάρχη Φωτίου, *Σύμμεικτα* 7 (1987) 33-40.

32. Βλ. Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ, *Η ιδεολογία της βυζαντινής ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1993, 93-103.

33. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β΄, 26-29 και 42-45.

Το Βυζάντιο είχε αναγκάσει τον πάπα Ρώμης, τους Φράγγους ηγεμόνες και στη συνέχεια τους Γερμανούς αυτοκράτορες, τα τρία δουκάτα της Τυρρηνικής (Νεάπολη, Γαέτα και Αμάλη) όπως και τους Λογγοβάρδους της Ν. Ιταλίας «να τὸ προσέχουν περισσότερο», σημείωνε ο Ἄμαντος³⁴. Με την προσέγγιση αυτή άφηνε να εννοηθεί ότι η θέση των Βυζαντινών στην Ιταλική χερσόνησο ήταν πάντα επισφαλής, καθώς είχαν να αντιμετωπίσουν τόσους ανταγωνιστές που μόνο ευκαιριακά γίνονταν σύμμαχοί τους, και έθετε το θέμα της συνύπαρξης στην περιοχή διαφορετικών λαών και πολιτισμών.

Στο θέμα της φυσιογνωμίας των θεμάτων της Λογγοβαρδίας και της Καλαβρίας αναφέρθηκε ο Ἄμαντος σε δύο παραγράφους: τόνισε τον δυναμισμὸ του ελληνικού πληθυσμοῦ της Σικελίας, ο οποίος, μετά την κατάκτηση του νησιού, μετανάστευσε στην Καλαβρία, και επισήμανε ορισμένες αντινομίες που εντοπίζονται στη Λογγοβαρδία, τη μόνη λατινόφωνη επαρχία της αυτοκρατορίας, όπου το Βυζάντιο επέδειξε ανοχή τόσο έναντι του λατινικού κλήρου που εξαρτάτο από τον πάπα, όσο και έναντι του λογγοβαρδικού δικαίου³⁵. Ακόμη και σήμερα δημοσιεύονται μελέτες και τόμοι που, με περισσότερα τεκμήρια, μιλούν για την τακτική της ήπιας ενσωμάτωσης που τήρησε το Βυζάντιο στην περιοχή και στην ουσία επιβεβαιώνουν όσα ο Ἄμαντος έγραψε μέσα σε λίγες γραμμές τόσα χρόνια πριν³⁶.

Αντιμέτωπο σε έναν τόπο ξένο και μακρινό με τόσους ανταγωνιστές, το Βυζάντιο μπόρεσε να αντεπεξέλθει στις αντίξοες αυτές συνθήκες μόνο όσο ήταν ακμαίο. Η βυζαντινή κυριαρχία στη Ν. Ιταλία διήρκεσε για δύο περίπου αιώνες, από το 876 μέχρι το 1071· η μεγάλη της ισχύς, όμως, τοποθετείται το πρώτο μισό του 10ου αιώνα και η τελευταία αναλαμπή της στα

34. AMANTOS, *Ιστορία*, Β', 44 και 112.

35. AMANTOS, *Ιστορία*, Β', 113-114.

36. Ενδεικτικά βλ. J.-M. MARTIN, Une origine calabraise pour la Grécia salentine?, *Rivista di Studi Bizantini e Neellenici* (n. s.) 22-23 (1985-86) 51-63· Ο ΙΔΙΟΣ, Hellenisme et présence byzantine en Italie méridionale (VIIe-XIII siècle), στο: *Ο Ιταλιώτης Ελληνισμός από τον Ζ' στον ΙΒ' αιώνα. Μνήμη Νίκου Παναγιωτάκη* [ΙΒΕ/ΕΙΕ – Διεθνή Συμπόσια 8], Αθήνα 2001, 181-202· Ο ΙΔΙΟΣ, Les thèmes italiens: territoire, administration, population, στο: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine: acquis et nouvelles recherches* (εκδ. Α. JACOB – J.-M. MARTIN – G. NOYÉ) [Collection de l'École française de Rome 363], Ρώμη 2006, 517-558 [= Ο ΙΔΙΟΣ, *Byzance et l'Italie méridionale* (Bilans de recherche 9), Παρίσι 2014, αρ. II, VIII, XIII].

χρόνια του Βασιλείου Β'. Μάλλον δεν είναι σύμπτωση ότι όλο αυτό περίπου το διάστημα η Παποσύνη ήταν σε πλήρη κατάπτωση³⁷.

Στη στροφή, όμως, του 10ου προς τον 11ο αιώνα το σκηνικό άρχισε σιγά-σιγά να προμηνύει την οριστική ρήξη: η Εκκλησία σε Δύση και Ανατολή εμφάνιζε πάλι ανοδική πορεία και με αυτήν ακριβώς την παρατήρηση άρχισε ο Άμαντος την εξιστόρηση του σχίσματος του 1054. Η μεν παπική Εκκλησία έβγαινε από την περίοδο της μεγάλης παρακμής της, επιδιώκοντας την ενίσχυση του κύρους και της εξουσίας του πάπα, η δε Ανατολική ενισχυόταν από τον εκχριστιανισμό των Ρως (989), καθώς έβλεπε τη σφαίρα επιρροής της να επεκτείνεται και πέραν των πολιτικών συνόρων της αυτοκρατορίας. Έχοντας εντοπίσει το βασικό χαρακτηριστικό της εποχής, ο Άμαντος αναφέρθηκε αμέσως μετά στις ομοιότητες της επερχόμενης ρήξης μεταξύ πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης με αυτήν των μέσων του 9ου αιώνα, γράφοντας πως ο αναμορφωτής πάπας Λέων Θ' ήταν ο τολμηρότερος πάπας μετά τον Νικόλαο Α' «τὸν συγκρουσθέντα πρὸς τὸν Φώτιον»³⁸.

Με τον τρόπο αυτό, ο Άμαντος υποδείκνυε την περαιτέρω μελέτη των συνθηκών, κάτω από τις οποίες αυξάνει η ισχύς και η επιρροή της Εκκλησίας μέσα στη μεσαιωνική κοινωνία, κάτι που με τη σειρά του αναπόφευκτα οδηγεί στη διερεύνηση των σχέσεών της με την κοσμική εξουσία. Στο Βυζάντιο, ο από λαϊκών Μιχαήλ Κηρουλάριος δήλωνε αυτάρεσκα και αυταρχικά ότι ήταν τοῦ βασιλεύοντος ὑψηλότερος³⁹. Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος δεν μπόρεσε να σταματήσει τον Κηρουλάριο, σημειώνει ο Άμαντος⁴⁰. Πράγματι, ο Κηρουλάριος κατόρθωσε να ολοκληρώσει αυτό που ο ισχυρός

37. Για την παρακμή της Παποσύνης τον 10ο αιώνα βλ. C. WICKHAM, The Romans according to their Malign Custom: Rome in Italy in the Late Ninth and Tenth Centuries, στο: *Early Medieval Rome and the Christian West. Essays in Honour of Donald A. Bullough* (εκδ. J. M. H. SMITH), Leiden-Boston 2000, 151-166.

38. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ίστορία*, Β', 201. Για το σχίσμα του 1054 βλ. τη μονογραφία του A. BAYER, *Spaltung der Christenheit. Das sogenannte Morgenländische Schisma von 1054* [Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 53], Κολωνία 2002.

39. Μιχαήλ Ψελλός, *Ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην κῦρ Μιχαήλ τὸν Κηρουλλάριον*, I. POLEMIS, *Michael Psellus, Orationes funebres*, Α', Βερολίνο 2014, 22. Επίσης, βλ. Συνέχεια Σκυλίτζη, έκδ. Εὐ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, Θεσσαλονίκη 1968), 105: *Ἱερωσύνης γὰρ καὶ βασιλείας τὸ διαφέρον οὐδὲν ἢ καὶ ὀλίγον ἔλεγεν εἶναι*. Πβλ. J.-CL. CHEYNET, Le patriarche "tyrannos": le cas de Cérulaire, στο: *Ordnung und Aufruhr im Mittelalter: historische und juristische Studien zur Rebellion* (εκδ. M.-TH. FÖGEN), Φρανκφούρτη 1995, 1-16.

40. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ίστορία*, Β', 204.

Βασίλειος Α΄ δεν επέτρεψε στον Φώτιο στα μέσα του 9ου αιώνα, τον υποσκελισμό δηλαδή του αυτοκρατορικού θεσμού και τη ρήξη με τον πάπα Ρώμης. Στη Δύση, η ανόρθωση της Παποσύνης υπαγόρευε και τη χειραφέτησή της από την κοσμική εξουσία, ένα από τα βασικά σημεία της μεταρρύθμισης του Cluny, ένθερμος οπαδός της οποίας υπήρξε ο Λέων Θ΄. Πιστός στις αρχές του, ο Λέων Θ΄, προτού καν χειροτονηθεί πάπας, δήλωνε ότι δεν αποδέχεται τον διορισμό του από τον Ερρίκο Γ΄ και ότι θα περιβληθεί το αξίωμά του μόνον κατόπιν της σύμφωνης γνώμης και αποδοχής του κλήρου και του λαού της Ρώμης⁴¹.

Οι πρωταγωνιστές του σχίσματος του 1054 εξέλιπαν, αλλά μαζί με αυτούς χάθηκαν οριστικά οι ισοροπίες που οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας είχαν επιβάλει. Τώρα, ο πιο δύσκολος αντίπαλος του Βυζαντίου στην «Εσπέρα», η Παποσύνη, κρατούσε στα χέρια της το ξίφος που οι αυτοκράτορες είχαν προσπαθήσει να μην αποκτήσει, τους Νορμανδούς με τους οποίους συμμάχησε το 1059. Οι Νορμανδοί, που εμφανίζονται τον 11ο αιώνα στην Ιταλία, ήταν το όπλο της Παποσύνης για να απαλλαγεί τόσο από την ασφυκτική κηδεμονία των Γερμανών αυτοκρατόρων⁴², όσο και από τη βυζαντινή παρουσία στην «Εσπέρα». Το 1071, με την κατάληψη του Μπάρι από τους Νορμανδούς, χάθηκε οριστικά η Ν. Ιταλία που, σύμφωνα με τον Ψελλό, ήταν τὸ σεμνότατον τῆς ἀρχῆς μέρος των Βυζαντινών⁴³. Ο μεγάλος ηττημένος από το σχίσμα του 1054 ήταν ο αυτοκρατορικός θεσμός και γι' αυτό η ένωση των Εκκλησιών αποτελούσε το θέμα που μονότονα, αλλά μάταια, έθεταν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες στις διαπραγματεύσεις με την πρεσβυτέρα Ρώμη. Ούτε και αυτό μπορούσε να διαφύγει της προσοχής του Αμάντου: «ή πρώτη ζημία τοῦ Βυζαντίου ἐκ τοῦ σχίσματος τοῦ 1054 εἶναι ἡ ὀριστικὴ ἀπώλεια τῆς Κάτω Ἰταλίας», σημειώνει για να καταγράψει στη συνέχεια ότι ο πρώτος αυτοκράτορας που ζήτησε την ένωση ήταν ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, ήδη από το 1072/73⁴⁴.

41. Βλ. Ν. ΓΙΑΝΤΣΗ-ΜΕΛΕΤΙΑΔΗ, Η επίδραση της ιδεολογίας του Cluny στο σχίσμα του 1054, στο: *Η αυτοκρατορία σε κρίση* (;) [όπως στη σημ. 25], 291-305.

42. Για το θέμα ενδεικτικά αναφέρεται ότι με το γνωστό ως *privilegium Ottonianum* (τέλη του 963), ο Όθων Α΄ υποχρέωσε τους Ρωμαίους να ορκιστούν ότι στο εξής δεν θα προέβαιναν σε εκλογή και χειροτονία πάπα χωρίς τη συγκατάθεση του ίδιου και του γιου του, Όθωνος Β΄: βλ. Λιουτπράνδος, *Historia Ottonis*, 8, έκδ. P. CHIESA [Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 156], Thurnholt 1998, 173.

43. Ψελλός, *Χρονογραφία* VI 78: II, σ. 10.

44. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία*, Β΄, 204. Βλ. και Τ. C. LOUNGHIS, *Les ambassades byzantines*

Ένας γόνος αγροτικής οικογένειας από τη Χίο, που πήγε μπροστά μόνο με την εργασία του και δεν συγκαταλέχθηκε ποτέ στους «ήμέτερους»⁴⁵, δί-δαξε καλά γράμματα σε πολλούς και με αυτά που έγραψε, μόρφωσε ακόμη περισσότερους. Περιοριζόμενη στις απόψεις του για την αντιμετώπιση της κεντρικής εξουσίας με τους εκπροσώπους της επαρχιακής στρατιωτικής αριστοκρατίας, τη δυτική πολιτική του Βυζαντίου και τις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας την περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας, προσπάθησα να δείξω ότι με αυτά που δεν έγραψε, αλλά άφησε σαφώς να εννοηθούν ανάμεσα στις γραμμές, ο Άμαντος άνοιξε νέους δρόμους στην επιστήμη.

en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades (407-1096), Αθήνα 1980, 242· F. DÖLGER – P. WIRTH, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 2. Teil: *Regesten von 1025-1204*, Μόναχο 1995, αρ. 988.

45. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, 'Η δημοτική γλώσσα και η παιδεία, *Νέα Έστία* 38 (1945) 617 [= Ο Ιδιος, *Άρθρα και Λόγοι*, Αθήνα 1953, 123]: «'Εγὼ ἀνήκω εἰς οἰκογένεια ἀγροτική, δὲν εἶχα ποτὲ μπάρμπα στὴν Κορώνη, ἔπρεπε μόνο μὲ τὴν ἐργασία μου νὰ πάγω ἐμπρός» και, πικραμένος για τον τρόπο συνταξιοδότησής του, συνέχιζε: «... ὁ νόμος ἐφαρμόσθηκε μὲ τόση αὐθαιρεσία, ὥστε ἔμειναν στὸ Πανεπιστήμιο μερικοὶ 'ἡμέτεροι' ποὺ εἶχαν τακτοποιήσει τὰ χαρτιά τους».

